

Novetats a la numària tardana del comtat d'Urgell (s. XIII-XIV)

M. CRUSAFONT I SABATER

Un conjunt de novetats de certa importància recomanem una breu recapitulació d'aquest sector de la sèrie comtal urgellenca. La farem seguint aproximadament l'ordre cronològic dels titulars. I ho fem només amb aproximació cronològica perquè les interposicions i duplicitats no ajuden a una ordenació estricta.¹

ERMENGOL VIII (1184-1209)

La gran escassetat dels tipus més antics del comtat d'Urgell i l'abundància actual del tipus del bàcul sobre una V recomanen, ni que sigui de forma cautelar, de no rebutjar totalment la hipòtesi d'immobilització d'aquest tipus al llarg dels dos comtes successius Ermengol VII i Ermengol VIII.²

Convé també recordar que l'aparició de tipus més antics que porten igualment el bàcul i sobretot la descoberta de les emissions episcopals urgelleses invali-

1. Des de la mort d'Ermengol VIII fins a l'entronització de Ponç de Cabrera, la lluita pel poder i les duplicitats comtals són constants.

2. Es tracta del tipus Botet-124, Crusafont-101. Botet l'atribuïa a Ermengol VII o bé a Ermengol VIII. Nosaltres plantejarem la possibilitat d'una immobilització. Seguirem les obres de referència J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, Barcelona 1908-1911; M. CRUSAFONT, *Numismàtica catalano-aragonesa medieval*, Madrid 1982; A. HEISS, *Monedas hispano-cristianas*, Madrid 1867; MANUEL VIDAL-QUADRAS, *Catálogo de la colección de monedas y medallas*, Barcelona 1892.

den les hipòtesis anteriors que feien derivar el bàcul de la donació del delme a Poblet en temps d'Ermengol VIII o del fet que el seu antecessor Ermengol VII hagués pres sota la seva protecció aquest mateix monestir.³

Darrerament ha aparegut una petita varietat del tipus atribuïble a Ermengol VIII amb la particularitat de tenir la V amb una petita base, de manera que s'acosta més a la U del tipus d'Aurembiaix. Malgrat aquesta similitud, el tipus de les A rectilini i el major modul més aviat fan pensar que correspondria a les primeres emissions d'aquest tipus.

Vegem-ne la descripció:

1. Diner de Billó. Ermengol VIII

a/ AGRIMONT VRGL Bàcul de base bifurcada sobre U d'ales obertes.

r/ +ERMENGO COMES (M i E nexades) Creu interior amb trèvols als espais 2 on i 3er.

pes: 0,86 gr.

Ø: 18 mm.

Cal aclarir que la lectura correcta de la terminació de la llegenda d'anvers d'aquestes peces, tant en la varietat ara descrita com en les altres es VRGL i no pas VRGI com fins ara s'havia llegit. Un cop examinats nombrosos exemplars es fa evident que la pretesa l té un petit peduncle a baix, a voltes no exactament a l'extrem inferior, però que indubtablement vol expressar una L.

El diner d'Ermengol VII/VIII s'ha fet, com hem dit, força abundant i això ha permès d'apreciar diferents grafies i altres detalls reveladors de moltes varietats d'encuny. També de l'òbol d'aquest tipus, descrit fa poc temps, n'han aparegut després altres exemplars.⁴

3. Sobre aquest tema hi ha hagut diferents hipòtesis. Botet pensà de primer en els bisbes d'Urgell, en contraposició a Àlvar Campaner que en base a la donació del delme a Poblet del 1208 creia que el bàcul podria al·ludir a aquesta percepció de drets. Botet, però, rectificà la seva opinió a l'Apèndix (vol. III) sobre la base d'un document publicat per Ferran de Segarra pel qual es veia que l'any 1223 Grau de Cabrebra donava el delme de la moneda d'Agramunt a la Seu d'Urgell. Botet pensà que això marcava l'inici de la intervenció dels bisbes de la Seu i per tant s'afegí a l'opinió de Campaner que el bàcul al·ludiria a Poblet. En fer això Botet es contradecia perquè ell mateix ja s'havia donat que mal podria al·ludir el bàcul a Poblet si la figura apareixia a la moneda d'Ermengol VIII i la donació a Poblet corresponia a l'any 1208, que era el de la seva mort. Nosaltres creguérem poder superar aquesta contradicció en base a un document pel qual era ja Ermengol VII qui prenia sota la seva protecció el monestir de Poblet. Aquesta hipòtesi era plausible però s'ha vist desplaçada per la nova de les emissions primitives episcopals d'Urgell. Tot fa creure, com pensa A.M. Balaguer, que els bisbes deixarien de batre a Sanaüja a canvi d'una participació en els beneficis de l'emissió comtal i el bàcul al·ludiria, doncs, a aquesta participació. Vid. A.M. BALAGUER, *Història de la moneda dels comtats catalans*. Tesis doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, 1989.

4. Descriu per primera vegada per F. DOMINGO I SELLART, «Òbol inèdit del comtat d'Urgell». *L'Ardit* 5. Barcelona 1990, pàg. 176.

PERE EL CATÒLIC (1209-1213)

El diner atribuït al comte-rei Pere havia estat introbable durant molts anys i només es coneixia per una descripció sense dibuix d'Alvar Campaner. Finalment l'únic exemplar conegut fou retrobat a la col·lecció Vincke i publicat per A.M. Balaguer.⁵ Podem ara assenyalar l'aparició d'un segon exemplar de característiques generals semblants però que és d'encuny diferents, tant d'anvers com de revers. El descrivim a continuació:

2. Diner de Billó. Pere el Catòlic

a/	• PETRVS COME	Creu interior patada amb un punt en un espai (M i E nexades)
r/	VRGEL	horitzontalment amb línia a sota i sobre un arbre.
pes:	1,02 gr.	Ø: 19 mm

Aquesta peça i la que atribuïm a Guillem de Cervera com a tutor d'Aurembiaix s'aparten completament de la tipologia urgel·lesa per a acostar-se a l'aragonesa. Ja hem plantejat la possibilitat que fossin batudes a Lleida i qui sap si, pel que fa a Pere I es pot relacionar amb les confoses notícies sobre emissions de moneda jaquesa a Lleida que menciona Salat i que Botet assaja d'aclarir amb èxit relatiu.⁶ Recordem que Lleida era en l'àrea de circulació de la moneda jaquesa però que el seu domini era compartit pel rei i el comte d'Urgell el qual hi tenia a Guillem de Cervera com a castlà. Que els comtes d'Urgell preveïen la possibilitat d'emetre en altre lloc a més d'Agramunt és clar per la donació del delme a Poblet el 1208 per Ermengol VIII tot declarant que el monestir ho percebria per a la moneda emesa a Agramunt «o en altres llocs del comtat».⁷ També cal tenir present el document de confirmació dels privilegis de la vila d'Agramunt donat per Pere I l'any 1209, és a dir, justament quan es feia càrrec del comtat d'Urgell. En ell es compromet a no batre ni permetre que es batés moneda a Agramunt mentre ell fos comte.⁸ Cert és que aquestes declaracions solen formular-se immediatament després d'una emissió, però també podria reforçar la idea d'un batiment a Lleida. Botet transcriu aquest interessant document però no en fa cap comentari.

5. A. M. BALAGUER, «Redescoberta del diner comtal urgellès de Pere el Catòlic» *Acta Numismática* 12. Barcelona 1982, pp. 139-166.

6. Salat parla d'una emissió de diners jaquesos a Lleida el 1254 i en altres documents referents a la moneda jaquesa hi tenen veu els prohoms de Lleida. Sembla doncs que el fet de tenir Lleida la moneda jaquesa com a pròpia els donava dret a opinar sobre la seva emissió o fins i tot a actuar com a seca. Com que Botet desconegué les emissions de baixa llei de Pere I, intercalades dins les regulars de quatern, la seva interpretació no és pas clara. Hi ha la possibilitat d'una emissió jaquesa de mala qualitat en temps de Pere I a Lleida.

7. En el document, transcrit per Botet, s'hi llegeix «nec cudamus nec cudi permitamus unquam quamdiu nobis fuerit vita comes...» (pàgs. 151, vol I).

8. BOTET, vol. I, pàg. 151.

AUREMBIAIX (1228-1231)

El brevíssim regnat d'Aurembiaix és el que ens donarà més novetats.

Convé aclarir que és molt probable que les emissions de la comtessa no es fessin fins a la seva reposició al comtat l'any 1228. Cal tenir present que Ermengol VIII en morir deixava la regència vitalícia del comtat a la seva muller Elvira de Lara, dita de Subirats. Davant l'agressió dels Cabrera, Elvira cercà la protecció del rei Pere I, a qui cedia la regència. Aquesta situació s'allargà fins la mort de Pere I el 1213. Un any abans Elvira s'havia maridat amb el poderós Guillem de Cervera. Això no li evità la pèrdua transitòria del comtat, novament usurpat per Grau de Cabrera però encaminà la recuperació posterior d'Aurembiaix el 1228, quan ja feia vuit anys que Elvira havia mort. Abans del 1220, és a dir, de la data de la mort de la seva mare no podia pas, de dret, emetre Aurembiaix, com tampoc ho podia haver fet en els anys de la regència del rei Pere. Des del 1220 fins el 1228 Aurembiaix era lluny dels seus dominis, envaïts d'altra banda per Grau de Cabrera. En retornar el 1228 i ésser restituïda en els seus drets i sobirania comtal degué iniciar unes emissions, que no podrien allargar-se més de dos anys perquè l'any 1231 va morir.

Quines peces va emetre Aurembiaix? Fins fa poc només es coneixia el dibuix d'un òbol únic, existent a la inaccessible col·lecció Vidal-Quadras. Darrerament vàrem donar aconèixer un segon exemplar d'un òbol fragmentat, que era variant de revers respecte a l'exemplar conegut.⁹ Avui tenim la satisfacció de poder donar a conèixer dos nous exemplars complets, un de cada varietat de revers. Són els següents:

3. Obol de billó. Aurembiaix.

a/ : COMTESA VRGL (començant a baix, E i T gòtiques) Bàcul sobre U

r/ +: AVRENBIAIX: Creu interior patada amb 3 punts a 1r i 3rt i creixent al 2n.

pes: 0,33 gr. Ø= 14 mm. Vidal-Quadras-5430. Crus-105.

4. Obol de billó. Aurembiaix.

a/ Igual a l'exemplar anterior, de diferent encuny. Un punt entre la S i la A.

r/ +: AVRENBIAIX: Creu interior patada amb 3 punts a 2n i 3r i creixent al 4rt.

pes: 0,45 gr. Ø= 14 mm Crus.

Aquestes descripcions presenten algunes petites variacions en les llegendes respecte a la lectura donada per Vidal-Quadras. Aquest autor omet els punts a

9. M. CRUSAFONT I SABATER. «Aurembiaix, retrobada». *L'Ardit* 8. Barcelona 1991 pp. 22-25.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

inici de llegenda tant a l'anvers com al revers. Es tracta, però d'un error perquè aquesta puntuació apareix al dibuix de Heiss i nosaltres ja la vàrem tenir present en transcriure les llegendes.¹⁰ La novetat més interessant és la N al revers en lloc de la M, detall que no poguérem corregir en descriure l'exemplar anterior incomplet perquè justament el trencat partia aquesta lletra. Ara podem assegurar que la lectura bona és AVRENBIAIX, en coincidència amb la forma emprada als segells de la comtessa,¹¹ i que abona les possibles interpretacions de AUR-ENVIATS (*envieu or o bé or enviat*) i de AUR-EN-BIAIX (*or en biaix* equivalent a or massis).

Els dos òbols descrits a dalt i el que publicarem darrerament ens aporten també tres encunys diferents, tant d'anvers com de revers.

En publicar l'òbol fragmentat ens preguntàvem si Aurembiaix hauria arribat a emetre diners. Era efectivament una mica estrany que només ens haguessin arribat dos òbols, quan el procés habitual és que aparegui primer el diner, que sol ésser més abundant. No cal dir que en sorgir els altres dos òbols que més amunt hem descrit havíem passat de la sospita a la quasi certitud. Però anàvem errats i la cosa té la seva anècdota.

Un pagès havia trobat varies monedes al seu hort i mostrà un fragment de diner a un amic nostre, bon coneixedor de la moneda catalana. Aquest, en albirar uns ornaments als espais del revers pensà en el tipus d'Aurembiaix i digué al pagès: «La peça és rara, llàstima que estigui tant incompleta!» I el que l'havia trobat, creient que es tractava d'un exemplar despreciable digué, «oi que si?» i la féu miques entre els dits. El crit d'horror del nostre amic arribà tard. I fou per això que quan nosaltres manifestàvem el nostre escepticisme sobre els diners d'Aurembiaix el nostre amic ens contradeia. Nosaltres pensàvem, però, que també s'havia pogut confondre amb un diner d'Ermengol VII/VIII. Finalment, però, el temps li ha donat la raó i el diner d'Aurembiaix ha aparegut. De primer un altre fragment, després una peça sencera. La descrivim tot seguit:

5. Diner de billó. Aurembiaix.

a/ i r/ com l'òbol primerament descrit, núm. 3.
pes: 0,61 gr. (un xic malmès) Ø = 17 mm. Inèdit

6. Fragment de diner. Permet llegir: a/... TES... r/... BIA(X)... Resta com l'òbol núm. 4.

El fragment aporta com a element d'interès, l'altre quarterejat del revers, de manera que tenim per al diner les dues varietats de l'òbol (Vid. fotografia).

El diner sencer confirma també la correcta lectura AVRENBIAIX, amb la N en lloc de la M considerada fins ara.

10. Vid. per exemple M. CRUSAFONT, *Numismàtica catalano-aragonesa...* citada.

11. Vegeu M. CRUSAFONT, «Aurembiaix...» citada.

GRAU O GERARD DE CABRERA (1208-1209 i 1213-1228)

Bé que les emissions de Gerard degueren ésser batudes entre el 1213 i el 1228 hem fet passar davant Aurembiaix per les connexions dinàstiques i també tipològiques que mostra tenir el seu numerari respecte al del seu pare Ermengol VIII. Una prova que Grau o Gerard emetia en la cronologia indicada és l'enpenyorament que féu de la moneda l'any 1226.¹²

La novetat més interessant de Gerard ha estat la recent descoberta i descripció de l'òbol corresponent al diner de billó ja conegut.¹³ Més tard n'han aparegut altres exemplars.

Nosaltres podem fer aportació d'una curiosa varietat del diner que omet una de les lletres segons podem veure a la descripció:

7. Diner de billó. Gerard de Cabrera.

a/ + GERAD9:COMES (comença a baix) Bàcul de base bifurcada
sobre V d'extrems cargolats enfora.

r/ + VRGELLENSIS Creu interior patada.
pes: 0,78 gr. Ø = 19 mm. Inèdita.

Podem veure que manca la L de GERALD a l'anvers.

PERE D'URGELL (1347-1408)

Entre Gerard de Cabrera i Pere d'Urgell les novetats més interessants han estat dins les noves varietats de les incuses de Teresa d'Entença, la més notable de les quals porta llegenda COMS i és, per tant, anònima, encara que nosaltres pensem que correspon igualment a la comtessa i que cal interpretar-la com a abreviatura de COM(ITI)S(A). Ha estat publicada recentment,¹⁴ així com també la sistematització de les nombroses varietats de les incuses al seu nom. També la localització de les abundants troballes de llautons incusos abonen per la seva emissió a Balaguer i no pas al taller habitual d'Agramunt.

Seguim doncs mancats de numerari atribuïble a Alvar (1243-1267), a Jaume I d'Urgell (1328-1347) i a Jaume II d'Urgell (1408-1413) encara que a aquest darrer vàrem atribuir, de forma molt hipotètica, un tipus jaquès com a rei d'Aragó.¹⁵ Tampoc tenim monedes de l'efímer Ermengol IX, que sobrevisqué pocs dies a Ponç de Cabrera (1236-1243) i si en aquest darrer cas la brevetat del regnat explica l'absència, en els altres tres casos resulta força singular. Això fa pensar que encara ens manquen monedes urgelleses.

12. BOTET, vol. I, pàg. 151.

13. R. COMAS, «Una moneda inèdita del comtat d'Urgell», *L'Ardit* 4, Barcelona 1989 pp. 136.

14. M. CRUSAFONT, «Nova incusa del comtat d'Urgell», *L'Ardit* 4, Barcelona 1989, pp. 133-135.

15. M. CRUSAFONT, *Numismàtica catalano-aragonesa...* op. cit. Tipus 355.

Hi ha hagut, en canvi, una interessant novetat en el regnat del comte Pere i ha estat l'aparició de l'òbol corresponent al seu escàs tipus heràldic. El descrivim a continuació:

8. Óbol de billó. Pere d'Urgell.

a/ +P.DEI.GRACIA: Escut en cairó amb armes catalanes i d'Urgell partides verticalment.

r/ + COMES: VRGELLI Creu interior patada amb punts als espais.

pes: 0,36 gr. Ø= 13 mm. Inèdita.

Un segon exemplar respon a la mateixa descripció encara que es de diferents encunys (Vid. núm. 9). Pesa 0,34 gr. i el Ø és de 12,8 mm.

Cosa excepcional d'aquest òbol són les considerables simplificacions de la llegenda en relació al diner. Així a l'anvers el PETRVS ha quedat reduït a única-ment la P i al revers ha desaparegut la part final ET VI al·lusiva al vescomtat d'Àger. Aquestes supressions han permès al gravador de poder disposar més còmodament les llegendes dins una peça tan petita i l'art hi ha guanyat perquè en resulta un tipus molt elegant.

Aquests òbols són, que sapiguem, els únics coneguts i del diner n'han aparegut alguns exemplars, però segueix essent molt escàs. Aquest tipus monetari heràldic del comte Pere trenca amb la tradicional figura del bàcul i sembla que ha de correspondre a la documentada emissió a Barcelona de l'any 1374, autoritzada pel rei Pere el Cerimoniós.¹⁶

CONCLUSIÓ

Fa pocs anys tinguérem ocasió de meravellar-nos per l'increment dels tipus atribuïbles al comtat d'Empúries. Dels 9 tipus coneguts per Botet havíem passat ràpidament als 14.

Si ara la dotació emporitana sembla que s'ha estabilitzat, l'embranchida de les descobertes al comtat d'Urgell encara ha superat aquella ràpida progressió. Hem passat, efectivament, dels 12 tipus bàsics coneguts per Botet als 23 actuals. Encara hi podem afegir la importantíssima descoberta documental que ens assegura l'emissió de moneda pels bisbes d'Urgell, amb tipus que avui encara ens són desconeguts.

Si observem que tenim encara 4 diners sens l'òbol corresponent i dos òbols sense el diner, si pensem en el cas d'Aurembiaix i considerem el vessant episcopal que ens obre la dada documental abans comentada, s'imposa la conclusió que resten encara moltes descobertes a fer. El comtat d'Urgell és un tema que es manifesta àmpliament obert.

16. BOTET, vol I, pàg. 152.